

A DOHÁNYZÁS TÖRTÉNETE és ábrázolása a művészetekben

Dr. Harmat György

Semmelweis Egyetem Egészségtudományi Kar

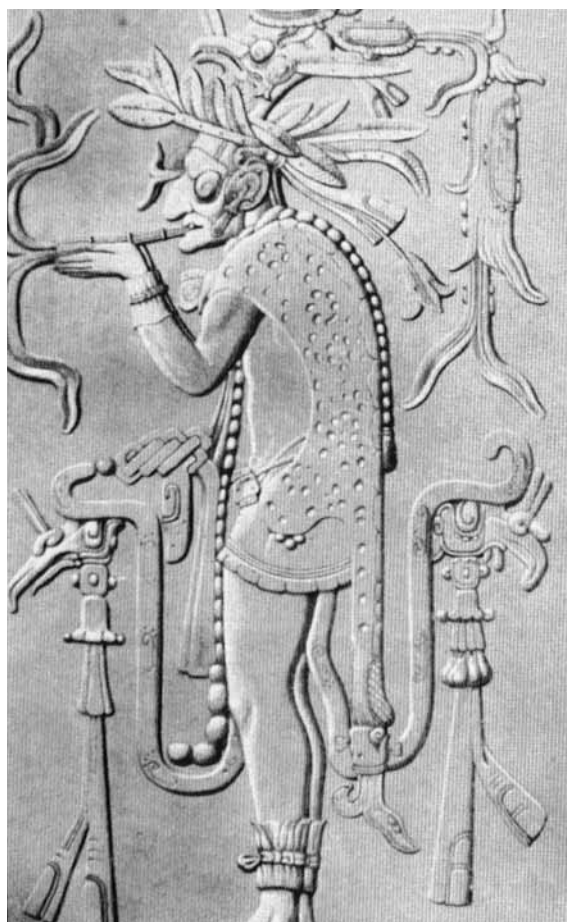
Adohányzás korunk egyik legveszélyesebb szenvedélye, mely jelentős szerepet játszik a krónikus obstruktív tüdőbetegség és a tüdőrák kialakulásában, de emellett ajak-, száj- és gégerákot is okozhat. A hazánkban sajnos jelentős százalékban előforduló terhesség alatti dohányzás a fő okozója az újszülöttek légzőszervi megbetegedéseinek. A

későbbi életkorban megjelenő asztma mellett a laryngitis egyik bizonyított oka.

De ez nem volt mindig így. A Kolumbusz Kristóf előtti időkben a dohánynövény csak az amerikai földrészen volt őshonos. Az őslakosok isteni eredetűnek tartották, és a dohánylevél pozitív egészségügyi hatásairól találunk leírásokat. A dohányzást ilyen vagy olyan formában ősidők óta gyakorolták. A perui és az ecuadori Andokból származó leletek szerint a dohányt és különféle hallucinogén drogot már i. e. 5000-ben is szívtak sámánisztikus szertartások során.

Más ókori civilizációk – a babilóniaiak, az indiaiak és a kínaiak – a vallási rituálék során tömjént égettek, csakúgy, mint az izraeliták és a későbbi katolikus és ortodox egyházak. A tömjénetés azonban nem közvetlen belélegzés. Felmerült, hogy időnként marihuána vagy esetleg ópium is volt a tömjénben. Nem ismert, hogy a tömjén mennyi kannabiszgyantát tartalmazhatott, és hogy az pszichoaktív típusú kannabiszból vagy esetleg ópiumból származott-e. Az ókori asszírok a kannabisz füstjét használták a „végtagok mérgeinek” gyógyítására, amiről azt feltételezik, hogy ízületi gyulladást jelent.

A görög történész, Hérodotosz azt írta, hogy a szkíták kulturális rituáléik részeként „elpárologtatták” a kannabisz magot. Az egyik királyuk temetési körmenete után bódét készítettek úgy, hogy a földbe rögzítettek három egymás felé hajló pálcát, és köréjük gyapjú-

A mexikói Palenque templomából származó faragványon egy maja pap füstölőcsövet tart a szájában

filceket feszítettek, amelyeket úgy helyeztek el, hogy a lehető legközelebb illeszkedjenek. A fülkében egy edényt helyeztek a földre, amelyben helyet készítettek vörösen izzó kövekből, majd adtak hozzá némi kendermagot. Ez egyszerre füstölni kezd, és olyan gőzt bocsát ki, amely felülmúlhatatlan minden Görögországban található gőzfürdőnél.

A történészek szerint az amerikai kontinensen a dohányzás valószínűleg a tömjénégetési szertartásokból indult ki, de később már élvezetből vagy társadalmi eszközként is alkalmazták. A maják a klasszikus időkben használták, az aztékok pedig beépítették a mitológiájukba. Cihuacōatl azték istennő a legenda szerint gyönyörű nő fehér ruhában, akinek a teste dohányból állt. Nevének pontos megfelelője „kígyónő”, ugyanis egyszerre nő (cihua) és kígyó (coa) is.

Az emberáldozatokat végző papok dohánytököket viseltek az istenség szimbólumaként. Bizonyos tzeltali maják még ma is 13 tő dohányt áldoznak fel újévkor. A dohányzás és a különféle egyéb hallucinogén szerek elszívását a transz eléréséhez és a szellemvilággal való érintkezéshez használták. Az Amerikát elsőként elért európai felfedezők és hódítók jelentései olyan rituálékról szólnak, amelyek során a bennszülött papok olyan erős mámorba szívták magukat, hogy nem valószínű, hogy a rituálék csak a dohányra korlátozódtak, de nincs konkrét bizonyíték arra, hogy pontosan mit szívtak. A legvalószínűbb elmélet szerint a dohány sokkal erősebb volt, és extrém mennyiségben fogyasztották, vagy más, ismeretlen pszichoaktív szerekkel keverték.

Észak-Amerikában az őslakosok legelterjedtebb dohányzási formája a pipázás volt, akár társadalmi, akár vallási célból. Néha pipát szívtak a harcoló törzsek képviselői, később pedig az európai telepesek a jóakarát jeleként, diplomáciai gesztusként vagy a békeszerződés megpecsételéseként (innen a téves elnevezés, „békepipa”). A Karib-térségben, valamint Közép- és Dél-Amerikában a dohányzás korai formái közé tartozott a nádszívás. A dohányzást

Cihuacōatl
azték istennő
a legenda szerint
gyönyörű nő fehér
ruhában, akinek
a teste dohányból
állt. Nevének pontos
megfelelője „kígyó-
nő”, ugyanis egyszerre nő
(cihua) és kígyó
(coa) is.

már a 9. században ábrázolják metszeteken és különféle kerámiafajtákon, de nem tudni, hogy az csak a felsőbb osztályra és a papokra korlátozódott-e. Miután az európaiak megérkeztek Amerikába a 15. század végén, a dohányzás szabadidős tevékenységként széles körben elterjedt. Az azték nemesek bankettjein az étkezés azzal kezdődött, hogy illatos virágokat és nád füstölőcsöveket osztottak a vacsoravendégeknek. Az egész éjszakán át tartó lakoma végén a megmaradt virágokat, füstölőcsöveket és ételt amolyan alamizsnaként adták át a társasági alkalomra meghívott idősöknek és szegényeknek, vagy ezzel jutalmazták a szolgákat.

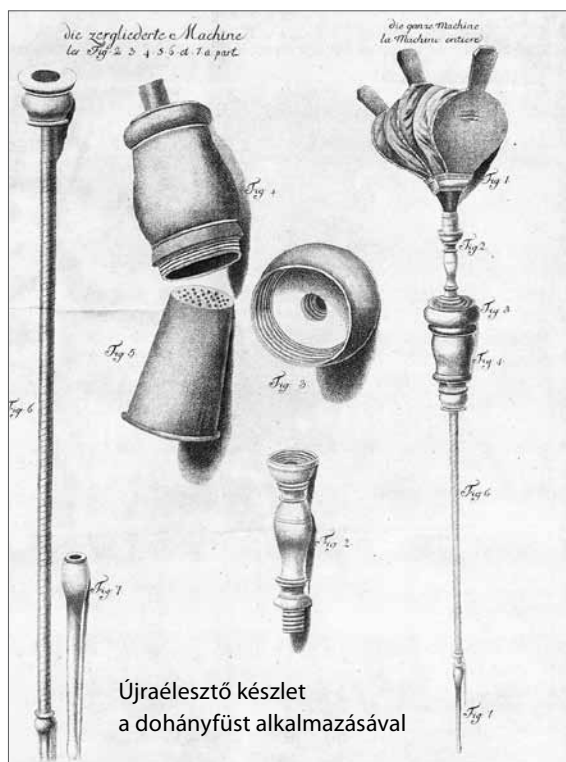

Az azték nőknek
virágot és füstölő-
csöveket adnak át
étkezés előtt
egy banketten
(Firenzei kódex,
16. század)

Spanyol nemes pipázik (16. század)

Amikor Kolumbusz megérkezett a Bahamákra, a bennszülöttek szárított dohányleveleket adtak neki ajándékba. Ezt a naplójában 1492. október 15-i keltezéssel dokumentálja, illetve a fia, Ferdinánd leírásában is megtalálható. A beszámoló szerint Kolumbusz egy férfit látott egy kenuban a folyón. Volt nála egy kis kenyér, körülbelül egy ökölnyi, egy kalába víz,

Újralesztő készlet a dohányfüst alkalmazásával

egy darab barna föld, amit porrá törtek, majd összegyúrtak, és néhány szárított dohánylevél, amit bizonyára nagyra értékelnek, mert elcserelték vele San Salvadorban.

Kolumbusz magával hozta Spanyolországba azt a növényt, amin ezek a „szárított levelek” nőttek, és amiről 35 évvel később már azt írták, hogy bódító hatású és erős függőséghez vezethet. *Bartolomé de las Casas* spanyol szerzetes és történész ezt írta az 1530-as években: „Ismertem spanyolokat a Hispaniola-szigeten, akik szoktak dohányt szívni, és ezért megfedték őket, és azt mondták, hogy ez rossz, de azt válaszolták, hogy nem volt hatalmukban abbahagyni a szívását.”

Rodrigo de Jerez – Kolumbusz egyik hajójának a matróza – az első megnevezett dohányos Európában. Szokását magával vitte a szülővárosába, de a spanyol inkvizíció bebörtönözte a „füst kilégzésének ördögi gyakorlata” miatt.

Spanyolország lett az Amerikából származó dohány fő importőre, és Sevillát a spanyol korona a „világ dohányfővárosának” nyilvánították. Minden dohányynak, amelyet Európában árultak, Sevillán kellett átmennie. A spanyol dohánymonopólium több mint 100 évig tartott.

A dohány Franciaországban 1556-ban, Portugáliában 1558-ban, Spanyolországban 1559-ben, Angliában csak 1565-ben került forgalomba. Használata 10 év alatt terjedt el Európában.

A spanyolok, a portugálok, a franciák és az angolok a 16. század második felében még hasonló módon használták a dohányt, mint az amerikai őslakosok: gyógyászati célokra és fájdalomcsillapítóként. 1592-ben *Anthony Chute* Erzsébet-korabeli költő a *Dohány* című füzetében azzal érvelt, hogy a dohány egészségre gyakorolt jótékony hatásai olyan nagyok, hogy az orvosok ezt eltitkolják, hogy üzletileg életben maradjanak.

A DOHÁNY MINT GYÓGYSZER

Az európaiak gyógyszerként alkalmazták a dohányt már nem sokkal azután, hogy először megérkezett az Újvilágból. A 16. század kö-

zepe táján több mint tucatnyi könyv említi a dohányt gyógyszerként számos betegség kezelésére az ízületi fájdalmaktól az epilepsián át a pestisig. Az egyik könyvben leírt jó tanács szerint: „minden, ami az embernek belülről, az övtől felfelé ártalmas, az eltávolítható e gyógynövény mérsékelt használatával”.

1560-ban *Jean Nicot* francia nagykövet portugáliai kiküldetésén szerzett tudomást a dohány gyógyító tulajdonságairól, és néhány dohánymagot elküldött Párizsba. Az ő nevéből származik a nikotin elnevezés is. 1565-re a növényt nikotin néven ismerték, ami a mai nemzetségnevének az alapja. Amikor *Jean Nicot* visszatért Franciaországba, az újvilági gyógynövényt használta *Medici Katalin* migrénes fejfájásának gyógyítására. A franciák lelkesedtek a dohányért, *l'herbe à tous les maux* névvel illették, és minden gonoszság, fájdalom és más rossz dolgok elleni növénynek tartották.

ÚJRAÉLESZTÉS DOHÁNYFÜSTTEL

A dohányfüstnek a végbélbe való befújását már Észak-Amerika bennszülött népei is alkalmazták a légzés serkentésére. A módszert a gyarmatosító Anglia vette át elsőként, utánozva az amerikai őslakókat. Az európai orvosok a füstöt végbélszondával befecskendezve alkalmazták a módszert számos betegségre. Úgy gondolták, hogy a dohányfüst erősíti a szívműködést, felmelegíti a testet és belülről kiszáritja azt. Ezért például alkalmas az újraélesztésre eszméletvesztés esetén. A dohányfüstbefújás volt az egyik olyan újraélesztési technika, amelyet a Londoni Orvosi Társaság eszméletlen személyek újraélesztésére ajánlott.

Az egy pár fújtatóból és egy tubusból álló újraélesztő készleteket a londoni Royal Humane Society biztosította, és a Temze partjának különböző pontjain helyezték el. Az újraélesztésre kialakított eszközök egyszerű és díszes változata is bekerült a mindennapi orvosi használatba. A díszes 19. századi reszuscitációs készülékek szinte iparművészeti remekművek. A 19. század közepétől ez a gyakorlat hanyatlás-

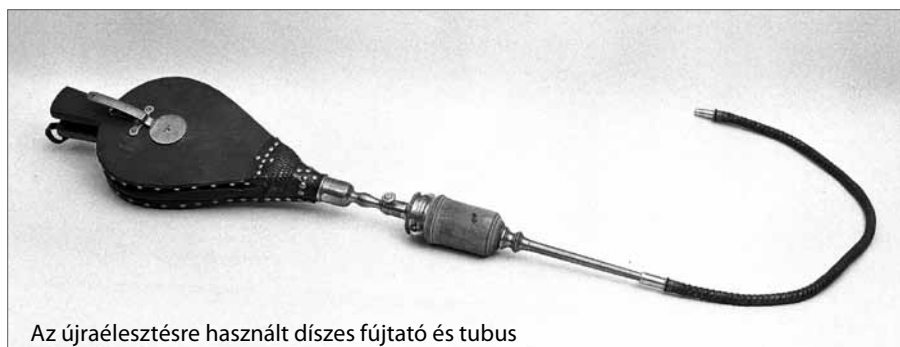
Újraélesztő készlet a 19. század elejéről

nak indult, mert kiderült, hogy a dohányfüst fő hatóanyaga, a nikotin mérgező.

Az angol nyelv máig megőrizte „füstöt fúj a seggébe” (blowing smoke up your ass) kifejezést, ami azt jelenti, hogy valakinek folyamatosan hízelegnek, és csak azt mondják neki, amit hallani szeretne.

Újraélesztés dohányfüstbefújással, a Londoni Orvosi Társaság ajánlásával

Az újraélesztésre használt díszes fújtató és tubus

John Rolfe és Pocahontas

meretlen volt egészen a 16. század közepéig. Az angol lakosságot *Sir John Hawkins* ismertette meg a dohányzással, aki hajóskapitányként az 1565-ös utazása során Floridában látta, mekkora vagyron halmozódott fel a dohánykereskedelem kapcsán.

A leghíresebb angol, aki a dohány bevezetésével kapcsolatban áll, *Sir Walter Raleigh*. Az első angolszász telepesek, akiket 1587-ben kimentettek a Roanoke-szigeti expedíció során, felvették a dohányzás szokását. *Thomas Harriot*, a neves angol csillagász, aki részt vett az expedícióban, a beszámolójában megjegyzi, hogy „mi az ott tartózkodásunk alatt az ő [amerikai őslakosok] szokásai szerint szívtuk, ahogy visszatérésünk óta is (...), és az, hogy oly sokan használják az utóbbi időben, nagy hívtású férfiak és nők, valamint néhány tudós orvos is, elegendő tanúbizonyság az előnyeiről”. A Roanoke-szigeti expedíció mellett *Sir Walter Raleigh* nevéhez fűződik a pipás dohányzás bevezetése az udvari körökben, ahol ezt először furcsa, sőt riasztó szokásnak tartották. Amikor *Sir Walter Raleigh* először pipázott, akkor a szolgálja a füstölgő pipát látva rávetette magát, azt gondolva, hogy lángokban áll, és leöntötte egy vödör vízzel. 1600-ban *Raleigh I. Erzsébet* királynőt is rávette arra, hogy pipázzon.

A DOHÁNY REKREÁCIÓS HASZNÁLATA

Az európaiak gyorsan felfedezték a dohány rekreációs felhasználását is. *Molière* a *Don Juan* című művében kifejti: „(...)nincs még egy olyan, mint a dohány. Ez az erényes ember szenvedélye, és aki dohány nélkül él, az nem méltó az életre. Nemcsak az emberi agyat tisztítja meg, hanem a lelket is az erényre tanítja, és megtanulja tőle az ember, hogyan kell erényes embernek lenni. Nem vetted észre, milyen jól bánik az ember a másikkal miután használta? (...)a dohány érzéseket, becsületet és erényt kelt mindazokban, akik élnek vele”.

A két fő dohányfaj, a *Nicotiana rustica* és a *Nicotiana tabacum* érdekességként előfordult az angol botanikusok és patikusok kertjeiben, de a rekreációs célú füstölés gyakorlatilag is-

Sir Walter Raleigh

A DOHÁNYTERMESZTÉS KEZDETEI

1612-ben az angol gyarmatosító, *John Rolfe* dohánymagokat szerzett Trinidadból (annak ellenére, hogy a spanyolok halállal fenyegettek mindenkit, aki nem spanyolnak ad el magokat), és elültette Virginiában. *Rolfe* termése lett a világon az első ismert, kizárólag kereskedelmi céllal termesztett dohánynövény. A világ különböző részeiről származó technikák, magvak és talajok kombinálásával hamarosan egy olyan dohányfajtát nemesített, amely semmi korábbihoz nem hasonlított, és gyorsan meghódította a piacot Európa-szerte. *Rolfe* bevezette a dohánymárkák fogalmát is azzal, hogy virginiai dohányának az Orinoco nevet adta.

Rolfe feleségül vette Pocahontas indián hercegnőt, ami miatt nem volt népszerű a telepesei körében, de a helyi kormányzó engedélyezte házasságát a pogány nővel.

A dohánytermesztés nagyon munkaigényes folyamat volt, és a virginiai gyarmatokon hiányzott a munkaerő. 1619-ben egy holland kereskedelmi hajó horgonyt vetett a Chesapeake-öbölben húsz elfogott afrikai bennszülöttel. Bár van némi vita afelől, hogy ezek voltak-e az első afrikai rabszolgák a brit gyarmatokon, az tény, hogy akaratuk ellenére munkásnak adták el őket a dohányültetvényekre. Végül a dohánytermesztés elvezetett a rabszolgasághoz az Újvilágban. Először befogott más szolgákkal, kezdetben többnyire írekkel, angolokkal, skótokkal és németekkel, majd hatalmas számban özönlöttek az afrikai rabszolgák, hogy kielégítsék a munkaerőszükségletet, és fokozatosan áttértek a legális, élethosszig tartó rabszolgaságra.

A 17. század végére a virginiai Jamestownban évente 25 millió font dohányt termeltek eladásra Európa számára. A dohány Marylandtól Georgiáig az amerikai gyarmatok első számú exportcikke lett. Még *George Washington* és *Thomas Jefferson* is dohánytermelők voltak. Anglia, jól tudva, hogy gyarmataik ellenőrzik a dohányipart, elkezdte leszorítani az árakat, és megtalálta a módját a termék megadóztatásának, hogy még több bevételhez jusson. Az amerikai függetlenségi háborút akkoriban

Dohányzás a kocsmában (Mattheus van Hellemont, 1650 körül)

néha „dohányháborúnak” is nevezték, mert a terméknek mindkét országra komoly pénzügyi hatása volt. A dohánytermés még a háború finanszírozását is segítette, mert ötmillió font virginiai dohány volt a fedezete a *Benjamin Franklin* által Franciaországtól felvett kölcsönnek.

Miközben a dohány élvezete egyre szélesebb körben terjedt, kezdték felismerni a veszélyeit is. 1791-ben egy londoni orvos, *John Hill* olyan esetekről írt, amelyekben a tubák használata az orrnyálkahártya rákos elváltozásához vezetett. Ennek ellenére a dohányzás tovább terjedt, aminek a szivar és a cigaretta feltalálása újabb lendületet adott.

Az 1820-as évek előtt a dohányt leggyakrabban rágták, pipában szívták vagy tubákká alakították. Senki sem tudja pontosan, mikor és hol találták fel a szivart, de valószínűleg az utazáshoz és az exporthoz volt köze. Az összesodort dohányleveleket egy zárt csőben sokkal könnyebb volt szállítani és eladni, mint a szálkás leveleket. 1830-ra Anglia évente 250 ezer font szivart importált. Az Egyesült Államokban is elterjedt a szivarozás, és az 1850-es évekre ők lettek a szivarok első számú fogyasztói. A kubai szivarok már abban az időben is a legjobbaknak számítottak, ezért sok szivargyártó üzletet alapított a floridai Tampában, közel a kubai határhoz, és Tampa „Cigar City” néven vált ismertté.

VII. Orbán pápa

I. Jakab, angol király

A DOHÁNYZÁST KORLÁTOZÓ INTÉZKEDÉSEK

VII. Orbán pápasága 1590. szeptember 15-én kezdődött, és alig két héttel később, malária miatti halálával ért véget. Bár nem töltött sok időt a katolikus egyház fejeként, VII. Orbán elég sokáig jelen volt ahhoz, hogy mindenkivel megismertesse a dohányzással kapcsolatos érzéseit. Az ő nevéhez kapcsolódik a történelem legelső olyan ismert törvénye, amely

megtiltotta a dohányzást a közterületeken: bullájában egyházi átokkal fenyegetett mindenkit, aki templomok mellett vagy azokban dohányt fogyasztott akár rágva azt, akár pipában elszívva vagy orron keresztül felszívva.

I. Jakab, angol király sem rajongott a dohányért, 1604-ben megírta az *A Counterblaste to Tobacco* című értekezést, melyben ezt írta: „Milyen becsület vagy politika indíthat bennünket arra, hogy utánozzuk a vad, istentelen és rabzolga indiánok barbár és vadállat modorát, különösen az ilyen aljas és bűdös szokást?” I. Jakab a passzív dohányzás és a tüdőkárosodás lehetséges veszélyeire is figyelmeztetett, de egy sokkal egyszerűbb érvet hozott fel a dohányfüst ellen: bűdös. Később úgy emlegette a dohányzást, mint „a szemnek utálatos, az orrnak gyűlölködő, az agyra ártalmas, a tüdőre veszélyes szokás, melynek fekete és bűzös füstje a Styx borzalmas feneketlen füstjére hasonlít”.

IV. Murád szultán 1623-ban került az Oszmán Birodalom élére, amikor egy korrupcióval és dekadenciával teli országot örökölt. 1633-ra IV. Murád minden dohányt, alkoholt és kávé t tiltott a birodalmából, és még VII. Orbán pápánál is szigorúbban, halállal büntette a tilalmak megszegését. IV. Murád szultán saját

Úriemberek dohányoznak kockajáték közben (Dirck Hals, 1627)

IV. Murad, oszmán szultán

XIII. Lajos, francia király

maga szerzett érvényt a rendeletének, és a végrehajtást sem bízta csatlósaira. A feljegyzések szerint egyszerű ruhában járta Isztambul utcáit, és buzogányával kivégzett mindenkit, akit dohányzáson kapott. IV. Murád utódja, Ibrahim feloldotta a tilalmat.

I. Mihály cár 1634-ben Oroszországban betiltotta a dohány értékesítését. A tilalom megszegőit az első alkalommal megverték, majd az orrát vágták le, végül száműzték Szibériába. A visszaeső elkövetőket viszont kivégezték. Ezek a szigorú büntetések egészen I. (Nagy) Péter 1682-es hatalomra kerüléséig tartottak, mivel Nagy Péter cár maga is dohányzott.

A francia dohányrajongók 1635-ben komoly dilemma elé kerültek. Dohányozni még tudtak, de a dohányt patikusnál kellett megvásárolniuk, és ehhez orvosi javaslatra is szükségük volt. A dohányosok szerencséjére ez a korlátozás nem tartott túl sokáig. 1637-ben a tubákrajongó XIII. Lajos király hatályon kívül helyezte az összes dohányzásellenes törvényt.

A korai amerikai gyarmatosítók hatalmas haszonra tettek szert a dohányt árulva, de ez nem jelenti azt, hogy teljes mértékben támogatták a használatát. 1632-ben Massachusetts állam vezetői megijedtek a parázsló csikk okozta tűzve-

szélytől, ezért betiltották a szabadtéri dohányzást. Connecticut állam követte a példát 1647-ben, amikor elrendelték, hogy a polgárok naponta csak egyszer dohányozhatnak. De még akkor sem lehetett szó társasági eseményről, mert a törvény előírta, hogy a dohányosok csak egyedül égethetik a dohányt és nem mások társaságában. Az 1680-as években Philadelphia is csatlakozott az utcai dohányzás betiltásához.

Önarckép cigarettával (Edvard Munch, 1895)

1900-ban egy Tennessee állambeli férfi megtámadta állama cigarettatilalmát a Legfelsőbb Bíróság előtt. Az igazságszolgáltatás azonban a dohányzás miatti – jórészt álhíreken alapuló – aggodalmak miatt helyben hagyta a tilalmat, és az ítélet indoklásában ezt írták: „sokan vannak, akiknek a dohányját ópiummal vagy más kábítószerrel keverték össze és arzénoldattal telítették”.

A bírósági döntés nem vetett véget az amerikai dohányzásnak. Bár 15 államban nem volt legális a cigarettavásárlás, de a szivarbiznisz virágzott. 1901-ben minden ötödik amerikai férfi közül négy naponta legalább egy szivart elszívott, és a dohányboltok évente 6 milliárd szivart adtak el. Az alkohol tilalmához hasonlóan ezek a cigarettatilalmak is fokozatosan megszűntek, és miután 1927-ben Kansas is hatályon kívül helyezte a korlátozásokat, a cigaretta ismét minden államban legálissá vált.

A történelemben egyetlen pozitív dolog ismert Hitlerről: őrjöngve utálta a dohányzást.

A német tudósok az elsők között vizsgálták a dohányzás és a tüdőbetegségek közötti összefüggéseket, a nácik pedig agresszíven igyekeztek visszaszorítani a dohányzást. A magas dohányadók bevezetése mellett Hitler betiltotta a dohányzást a német egyetemeken, a kormányzati épületekben és a náci pártirodáiban. 1942 után az éttermek nem árulhattak cigarettát a női vásárlóknak. Amikor a nácik elbuktak, a tilalmaik is megszűntek. A náci párt 1945-ös összeomlása után a cigaretta valóban nem hivatalos fizetőeszköz lett Németország háború sújtotta gazdaságában. Az amerikai hadsereg katonái cigarettáért szinte bármit megkaptak a megszállt ország területén. ■

FORRÁS

1. Ian Gatley: Tobacco: A Cultural History of how an Exotic Plant Seduced Civilization. Grove Press, 2003
2. <https://historyanswers.com/when-did-humans-start-smoking-tobacco/>